

קידושין בחליפין

רואי רחמים

הנה בסוגיית החלפת הנכסים, נידונת לה צורת החלת הקניינים,
קידושין היא נקראת בלשון החכמים.
אם נשים מקנות עצמן בזוים בודדים, או שמא גנאי הוא לבנות מלכים.
אם החלפת נכסים שווים בדמים בכלל קיחה הם נידונים
ומן תולדות ראש המדברים (כסף) הם מנויים בתורת המשפטים,
או שמא חלוקים הם בפרטים זעירים.

בביאור הסוגיה, רבו להם הצדדים השונים בדברי הראשונים אשר הם כמלאכים.
בפרט בסוגיית החליפין, שפרטיה ככוכבים מפוזרים וצפונים,
כדברי הפני"ל¹: "סוגיה זו עמוקה מני ים ורבו בה השיטות בכמה עניינים שונים
בין גדולי הקדמונים".
ואני לא באתי כי אם לקבץ פזורים, ולסדר הדברים באופנים ברורים וקצרים,
כהדרכת הגדולים: "לעולם ישנה אדם דרך קצרה", וכך בעזרת האל יתאמתו הבירורים,
ויעוררו את בעלי התריסים לקנאת סופרים,
למען נמלא דעה כמים שאת הים מכסים.
והדברים יהיו לנחת בפני שוכן מרומים.

א. מבוא

קניין חליפין נעשה ע"י החלפת נכסים בין פלוני לאלמוני. קניין זה נחלק לשני סוגים²:

1 ב"מ מה: ד"ה אתמר.

2 כתב בספר אבי עזרי (מכירה יג, א) שישנם שני גדרים שונים בקניין חליפין:

א. חליפין של קניין סודר, שאינו אלא **מעשה קניין** בעלמא. מעשה סמלי על מנת להחיל את הקניין ולבטא גמירות דעת.

ב. חליפין שווה בשווה, ולפי שנותן חפץ תמורת החפץ שקונה, הוא **גדר קניין כסף** ממש, ועל כן הוא נכלל ב"כסף" האמור בפס. וכן כתבו תוס' (גיטין לט: ד"ה משום), הגר"ט (קידושין סימן צב) וחיידושי רבי שמואל (קידושין סימן א).

1. חליפי שווה בשווה, והיינו שהחפצים אותם הצדדים מחליפים הם חפצים בעלי ערך זהה.

2. חליפי סודר, בו צד אחד (המוכר) מקבל דבר סמלי על מנת שיקנה לקונה את החפץ. למוכר עצמו אין רצון לקבל דבר ספציפי מהקונה, אלא שכדי להקנות הוא מקבל סודר קטן³.

ומקור הקניין⁴: "וואת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו" (רות ד, ז): "על הגאולה" - זו מכירה (ונחלקו בה האם היא כסף או משיכה), "על התמורה" - אלו חליפין שווה בשווה, "לקיים כל דבר שלף איש נעלו" - זהו סודר.

ב. המיעוט ממתניתין

נאמר במשנה (ב): "האישה נקנית בשלוש דרכים", ופירשה הגמרא (ג): שמניינא דרישא למעוטי אתא - לסתמא דגמ' ממעטינן חופה, ולרב הונא (לשיטתו שחופה כן קונה [ה:]): ממעטינן חליפין.

כתב בספר המקנה שיש צורך במניין כדי למעט, ולא ניתן למעט מעצם כך שאותו קניין לא שנוי בהדיא במשנה, משום דאיכא למימר תנא ושייר⁵, וגם איכא למימר דלא קתני אלא מילתא דכתיבא בהדיא בתורה.

איזה קניין היינו חושבים שיקנה וקא משמע לן שלא קונה⁶?

3 רוב הראשונים (שו"ת הרשב"א ח"ד רב, ר"ן ושאר ראשונים בנדרים מה:): כתבו שאינו קונה את הסודר, אך יש חולקים וסוברים שקונה לשעה (רשב"א קידושין כו: ד"ה אלא) וכמתנה על מנת להחזיר (רטבי"א חדשים בבא מציעא ז. ד"ה כמאן, הגהות אמרי ברוך בשו"ע חו"מ קצה"ד).

4 תוס' בבא מציעא מז. ד"ה גאולה, רשב"א קידושין כח בשם ר"ת.

5 כדאשכחן לקמן טו: שהגמ' דוחה את האפשרות של תנא ושייר כיוון דתנא מניינא.

6 הקדמה:

יסוד מחלוקת רב הונא וחכמים האם חופה קונה או לא, מבואר לקמן (ה:): שנחלקו בלימוד הבנין אב מכסף ושטר וביאה. חכמים למדו שהצד השווה הוא "שכן שינן בעל כורחה", והיינו ששלושתם קונים בעלמא בעל כורחה (ביאה ביבמה, שטר בגירושין וכסף באמה העבריה. רש"י). רב הונא הקשה עליהם: "כסף מיהא באישות לא אשכחן בעלמא בעל כורחה" (ואפ"ה קונה בקידושין, אף אני אביא חופה שלא קונה בעלמא בעל כורחה שתקנה כאן. רש"י), ולכן למד שהצד השווה הוא שקונים בעלמא, כיוון וגם חופה קונה בעלמא (לא בעל כורחה) - אף היא תקנה כאן.

יוצא לכאורה שלחכמים אין את הסברא "באישות מיהא לא אשכחן", שא"כ, כיצד למדו שהצד השווה הוא בעלמא בכל כורחה? והרי באישות לא אשכחן (שכן אמה העבריה אין עניינה אישות)! אולם בגמ' בעמוד הקודם נראה שאף לסתמא דגמ' כיוון ובכסף לא אשכחן באישות בעל כורחה - הצד השווה של כסף ושטר

לחכמים אכן ישנו ספק אמיתי האם חופה קונה או לא, שהרי ישנם שתי אפשרויות כיצד ללמוד את הבנין אב מכסף שטר וביאה. לכאורה יש ללמוד כמו שלמד רב הונא, מנין לחכמים לפרוך את אותו צד שווה (שקונים בעלמא) בפירכא שהפוכה לסברא שהם מודים לה (מה להני שקונים בעלמא בעל כורחה)? עד כאן לא מצאנו שפורכים בנין אב אלא בקושיה חלשה וצדדית, להקשות בקושיה שהפוכה מהסברא שהמקשן מודה לה מנין לנו לפרוך?

לזאת הוצרך התנא למעט את הקניין ולמימר שלוש ותו לא. ליכא למימר שאכן חופה תקנה ומה שהתנא לא מונה הוא משום שחופה לא כתובה בהדיא, שהרי לחכמים התנא נוקט בין מה דכתיב בהדיא ובין מאי דלא כתיב בהדיא.

ולרב הונא קתני רק מה שכתוב בתורה בהדיא, ומשום הכי לא קתני חופה. לשיטתו רק קניין כזה שניתן לומר שכתוב בהדיא בתורה (כגון שנלמד אותו בגו"ש, כמו שהו"א ללמוד חליפין) יש הו"א שיקנה ומאלו הכתובים בתורה התנא ממעט.

ג. שיטת רש"י

ס"ד אמינא, הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה נמי מקניא בחליפין, קמ"ל. ואימא הכי נמי! חליפין איתנהו בפחות משה פרוטה, ואישה בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה.

באר רש"י⁷ שכיוון ויש גו"ש בין קניין אישה לקניין שדה, הו"א שקניין חליפין הקונה בשדה יקנה באישה, ודחתה הגמ', שכיוון שבחליפין פחות מש"פ יש גנאי לאישה - אינה מוכנה להקנות עצמה⁸.

וביאה אינו שקונה בעלמא בעל כורחה, וא"כ אף הסתמא דגמ' סברי ליה כהאי סברא וכיצד א"כ הקשה על רב הונא "מה להני שקונים בעל כורחה" (אף שבאישות לא אשכחן?) תרץ הרא"ש (הו). שאין הפרכא אלא על בנין אב דפרכינן בכל דהו.

לאחר שנתבאר יסוד מחלוקתם במקור ממנו למד רב הונא שקניין חליפין יקנה באישה, רבא הקשה על שיטתו של רב הונא מכך שבמתני' תני שלושה דרכי קניין ולא ארבעה, ותירץ אביי שלדעת רב הונא התנא נוקט ומונה רק את הקניינים שכתובים בהדיא בתורה (כסף וכו') הם קניינים שנלמדו בגו"ש דהוי כמאן דכתיבא בהדיא, כמו שמבואר בכמה מקומות בש"ס וברש"י, מה שלא מבואר בתורה - התנא לא מונה, וא"כ סך הקניינים כולם יחד יש יותר משלושה.

7 כפי שעולה בפשט דבריו, וכמו שלמד הפנ"י. ועי' רשב"א ור"ן שפרשוהו באופן שונה, ולדבריהם מיושבים הרבה מקשויות הראשונים על דבריו.

8 הקשה בתוס' רי"ד: קניין חליפין (אף ביותר מש"פ) הוא בלבד זה שנדחה, מחמת שישנו אופן בו הוא גנאי לאישה, א"כ, ביותר מש"פ שנתקדש מדין חליפין שווה בשווה, שהרי בחליפי שווה בשווה אין אופן בו הוא

אמנם, תוס' (ד"ה ואישה בפחות מש"פ, ועוד ראשונים) הקשו⁹: הואיל וברעת האישה הדבר תלוי, אם באופן יוצא דופן תהיה אישה שתסכים להתקדש בכך - תהיה מקודשת, והרי לא חילקנו בכך¹⁰ והרמב"ן הוסיף להקשות, מדוע נפסלו אף חליפין ביותר מש"פ שאז אינם גנאי¹¹ עוד הקשו התוס' שהתירוח אינו אלא דיחוי ספציפי

גנאי לאישה ואותו עדיין ניתן ללמוד מהג"ש (וכמו שלמדים קניין כסף, שהרי חליפי שווה בשווה הוא גדר קניין כסף כאמור), א"כ המקדש ביותר מש"פ, אף שמחמת חליפין אינה מקודשת, שתתקדש מדין חליפי שווה בשווה? ויתרין דאין הכי נמי, כשמקדשה בגוף הסודר מקודשת מדין חליפין שווה בשווה, והגמ' מיירי באופן אחר, שהמקדש נותן את הסודר בתורת מעשה קניין בלבד (היינו שמקדשה בסכום כסף גדול ונקוב ומתחייב לתת אותו לאחר זמן, ורק כדי שהקידושין יחולו מעתה הוא פועל קניין סודר ולזמן אחר ישלם לה את הסכום שהתחייב), בכהאי גוונא אין כאן חליפין שווה בשווה אלא סודר ועל כן אינה מקודשת.

מדבריו יוצא שהגדרת חליפין שווה בשווה הוא לא כדברי התוס' ואבי עזרי הנ"ל (שצריך לתת חפץ שווה ערך לחפץ הנקנה), אלא הגדרה שכל עוד אינו נותן אלא את הסודר (ואף בעתיד לא יוסיף עליו דמים) הוי חליפין שווה בשווה, ואם מוסיף דמים כבר נהפך שמו לקניין סודר. וכן הגדירו הרמב"ם (מכירה יג, א), וכן ביאר החו"א את דברי התוס' בבב"ק (ע, ד"ה באומר).

הביאור הנ"ל בתוס' רי"ד הוא ע"פ הגרנט ואבי עזרי (אישות א,ב), אך עי' ביאורים נוספים לדבריו בדברי יחזקאל (סימן לט אות ג) שפירש בדבר אחר, ודרך אחרת באבני מילואים (סימן כט סק"ב) וספר המנקה (ד"ה לכך נראה לר"ת) שהלכו בכיוון דומה.

9 טעם הפסול של "גנאי" בו רש"י נוקט, הוא לגבי פחות מש"פ בקניין כסף. לכאן אין כוונת תוס' לומר שבקניין כסף אם היא תפשוט ידה תהיה מקודשת, שהרי פחות מש"פ כלל אינו בתורת כסף וכיצד תתקדש, אלא כוונתם להקשות בקניין חליפין, שבעלמא ניתן לקנות בקניין חליפין אף בפחות מש"פ, ובאישה שיש את סיבת הפסול של גנאי - מקשים תוס' שאם תפשוט ידה תתקדש, וכך נראה באופן פשוט.

אולם אף המרדכי הקשה כן על רש"י, והוסיף שם בהגדה (מתלמיד הרמ"א) 'דא"ת שבפשה ידה תהיה מקודשת אף בפחות מש"פ - א"כ אמאי קתני במתנ' שכסף היינו פרוטה'. ומשמע שאכן הקושיא היא מקניין כסף, שבפחות מש"פ אינה נקנית משום גנאי. ומפורש האי טעמא במאירי (יא). "כבר בארנו במשנה בקידושי כסף ששיעורן בפרוטה, שכל פחות מכן 'אינה מקנה עצמה בכך'. והגר"נ פרצוביץ (ספר היוכרוך אהל חייא עמ' תתעה) הביא שתוס' רא"ש (יג) תלה הדברים בגרס' בסוגיין.

וצ"ע בדבריהם, דהא בלאו הכי אינה נקנית משום דפחות מש"פ לא הוי כסף, כמו שכתב הרטב"א בטעמא דמתנ', שגזירת הכתוב הוא דבעינן כסף וממון, ואף אי פשה ידה לא מקניא.

10 תוס' רא"ש ורשב"א (יא) ד"ה אלא מעתה) תרצו שבטלה דעתה. תירץ זה נעשה שגור בפי כול ואינו מובן דיו, שכן כיוון ובקפידה תליא מילתא - מה לי בטלה דעתה - מהיכא תיתי שאינה מקודשת? וראיתי מי שמבאר, יסוד קניין כסף היינו שמתרצת להקנות עצמה תמורת החפץ, כאן כיוון וגנאי הוא לה להקנות בפחות מש"פ - מה שפשה ידה וקבלה היינו משום דבלאו הכי רוצה להתקדש וגמרה בדעתה בלא קבלת תמורה והוי כמתרצית להתקדש בדברים בעלמא, ומדויק כן במאירי שכתב "ואפילו נתרצית בטלה דעתה, והרי היא כשמתרצית להתקדש בדברים בעלמא שאינו כלום". והגר"נ פרצוביץ הוסיף: מה שפחות מש"פ פסול - היינו כיוון ופחות מש"פ הוא גנאי לה, התמורה כבר לא נחשבת תמורה, הגנאי מוציא מהתמורה שם תמורה, וע"י שהיא מתרצית - היא זו שהופכת את התמורה להיות ממון ובוה בטלה דעתה וליכא קניין חליפין.

11 לענ"ד ניראה לומר משום שאין ג"ש למחצה. כיוון נוסף נאמר בביאור שיטת רש"י, והוא שכל חליפין דגבי אישה כחליפין שאין בהם ש"פ ניהו וכולם נפסלו משום גנאי (לענ"ד קשה לומר כן, שהרי מלשון הגמ' "חליפין איתנהו בפחות מש"פ ואישה בפחות מש"פ לא מקניא נפשה" לכאורה יוצא שדווקא פחות מש"פ נפסל מחמת הגנאי, יותר מש"פ נפסל מחמת שפחות מש"פ נפסל, וכדברי רש"י). בביאור הדבר שכל חליפין

לקניין סודר, אבל הגז"ש משדה לאישה נשארה אף למסקנה ונוכל ללמוד ממנה ששאר קנייני שדה כן יתפסו אף בקניין אישה, וא"כ מדוע אישה לא נקנית בחזקה¹², וכן מדוע הגמ' לקמן לומדת קידושי שטר מלימוד אחר (היקש), הרי שדה נקנית בשטר ומכח הגז"ש יש ללמוד אל אישה?

והפנ"י תירץ את הקושיות הנ"ל בחדא מחתא:

כיון דסתם אשה לא מיקדשה בפחות משה פרוטה ואינה נקנית בחליפין, א"כ על כרחך גזרה שוה דקחה קיחה לא איירי מחליפין ומהאי טעמא לא מהני אפילו פשטה ידה וקיבלה ובוזה נתיישרה ג"כ קושיא השניה. ומה שהקשו מחזקה ושטר, יש לומר כיון דמסקינן הכא דאשה לא מקנייא בחליפין, א"כ על כרחך גזרה שוה דקחה קיחה לא איירי כלל דנילף אשה משדה אלא עיקר גזרה שוה לא נאמרה אלא דלשון קיחה איירי מכסף.

ויוצא מדברי הפנ"י עקרון בהבנת פסוקי התורה, שהתורה עוסקת רק ב'סתם אינשי' ואינה מייחדת את הדיבור לאנשים יוצאי דופן.

לכאורה, עקרון זה אינו הולם את פרש"י גופיה, שעל ציווי התורה (דברים ו, ה) "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך", כתב רש"י:

ובכל מאודך - בכל ממונך, יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכך נאמר ובכל מאודך¹³.

דגבי אישה כפחות מש"פ הוה מצינו תרי גווי:

א. רמב"ן: כיוון והסודר לא נשאר אצל האישה - האישה לא מוכנה להקנות עצמה בהנאה של שעה. בפשוט נראה שבא לתרץ כן שיטת רש"י. ולענ"ד קשה, דהרי לרש"י לכאורה אישה כן מוכנה להקנות עצמה בקניין סודר אם הכלי שווה יותר מפרוטה, ואף דהוי קניין לשעה, אלא שכתב רש"י "שבטיל לה לתורת חליפין" (ועי' מה שכתב בזה הגר"ג פרצוביץ [שם]), שנחלקו רש"י ורמב"ן בטעם פסול סודר בפחות מש"פ, אי הוי קניין אלא שאישה לא מוכנה להקנות עצה בו, או שיסוד הקניין פקע בפחות מש"פ וכלל לא הוי קניין).

ב. רשב"א: הדין שהסודר חזר לקונה ("אי תפיס לא מתפיס" נדרים מה: עיי"ש) מלמד שהדבר שמחיל את הקניין אינו גוף הסודר או הכלי, היינו שלא הכסף שבו קונה, אלא דין קניין הוא שקונה. כיוון והדין קונה אף בפחות מש"פ - הוי קניין מגונה. לענ"ד איכא למימר דאיכא מסתברא, העובדה שהקניין, בדינו, קונה אף בפחות מש"פ, מלמד שהקניין הוא קניין חזק ויפה.

12 עי' מה שכתבו בזה הרמב"ן, ריטב"א, רשב"א ופנ"י בהמשך דבריו.

13 אמנם הרב אלחנן סבתו שליט"א אמר לי שאינו דומה ואכמ"ל.

ד. שיטת תוספות, רמב"ן וריטב"א

אף להו"א דגמ' אין ג"ש ממשית בין אישה לשדה, ולא ילפינן אלא לימוד לשוני שקיחה אקרי כסף, ובלשון הריטב"א¹⁴ (ג: ד"ה סלקא דעתך אמינא):

אנן לא גמרינן לאשה משדה כלל כדפרישית לעיל, אלא גזירה שוה קלישא בעלמא הוא דעבדינן מלישנא דקיחה קיחה, לומר שקיחה זו שנאמרה באשה הוא לשון כסף, אבל מעולם לא הקשנו אשה לשדה.

לפי שיטתם ביאור דברי הגמ' כך:

כיוון שמהגו"ש הזו (קיחה קיחה) למדים קידושי כסף - יש ללמוד מכאן לקידושין, שכל מה שנכלל ב"כסף" דקרא יהיה אפשר גם לקדש בו אישה, ולכן הו"א שחליפין הוא חלק מקניין כסף (יתולדה דכסף' כלשון הריטב"א) ויקנה באישה. ודחתה הגמ', שהעובדה שחליפין איתנהו בפחות מש"פ וקניין כסף לא - מגלה שאינם נכללים בטגוריה של קניין כסף.

לתוס'¹⁵, ההו"א דגמ' הייתה לרבות דווקא חליפין דיותר מש"פ (פחות מכן פשיטא

14 וכן כתב הרמב"ן (ג: ד"ה למעוטי חליפין). אמנם, בדברי התוס' (ד"ה ואישה בפחות מש"פ) נראה שלא שכתבו "דלא גמרינן קיחה לעשות אישה ככל ענייני שדה וכו' דלא גמרינן משדה אלא לכסף דווקא דכתיב ביה קיחה", ונראה שבאמת כן למדים משדה עצם הקניין דכסף, ובאמת אפשר נמי למילף מזהתם כל הקניינים אלא שכתבו התוס' דלא גמרינן אלא לכסף דכתיב ביה קיחה, אבל קניין שאינו כעין כסף לא ילפינן, והנידון הוא אם חליפין מעין כסף או לא.

15 מלשון תוס' משמע שבהו"א היו שני סוגי קניין - אחד יותר מש"פ (מטעם כסף) ואחד פחות מש"פ (לא מטעם כסף), ולמסקנה קניין אחד הם וכל קניין חליפין (אף חליפין שווה בשווה) אינו מטעם כסף. ואגב גררא אביא ביאור דבריהם (כפי שביארוהו בקובץ אהל תורה):

בפשטות נראה שבהו"א חשב המקשן שחליפין (יותר מש"פ) קונים מדין כסף, ולמסקנה הם שני קניינים נפרדים. אולם זו סתירה לשיטת תוס' גופייהו בגיטין לט: שם כתבו שחליפין אכן קונים מדין כסף, וכבר העירו כן הגרע"א והרש"ש (שם). נותן לתרץ קשיאי זו ולומר דתוס' בגיטין פליגי אתוס' דידן, שהרי תוס' גיטין תרצו בסוגייתן כשיטת רש"י, דפחות מש"פ גנאי הוא לאישה ולא בתוס' הכא. אולם, הביאור הנ"ל בתוס' קשה אף יותר, שכן כתבו התוס' דהו"א שדווקא חליפין ביותר מש"פ הו"א שיטתו לכסף, וגם המקשן ידע שפחות מש"פ לא היו בכלל כסף. וקשה, דאין יתכן לומר שלסברת המקשן יש ב' דיני חליפין (יותר מש"פ ופחות מש"פ). וכן, עוד ק"ק להאי פירושה, שמלשונם (בחליפין שיש בהן ש"פ דדמו לכסף טפי משטר שיש בו ש"פ) משמע דקשיא להו שגם שטר כאשר יש בו ש"פ ייכלל ב"כסף" דקרא כמו חליפין בש"פ (וענו שמי"מ שטר לא צריך שווי), ותמוה איך ס"ד הכי והאי חליפין לא דמו אלא משום שנותן הסודר תמורת הקרקע וידוע קשטור הוא קניין בפני"ע. וכן קשיא להו קשויית הרשב"א.

וידוע לבאר דברי התוס' באופן אחר - ע"פ הבית אפרים (ח"ו"מ סימן לט ד"ה ובאמת וד"ה ובהכי) שכתב דאין הנידון בסוגיין האם חליפין מדין כסף, שבאמת הו"א מדין כסף כמו שכתב ר"ת בספר הישר, אלא הנידון הוא מה נכלל ב"קניין" דילפינן מקרא דקיחה בקידושין. וע"פ הברכת שמואל (סימן ב אות א) שכתב דבקידושין מלבד דין קניין צריך מעשה קיחה וקידושין - והכי פירושם: הגו"ש מלמדת שכסף חשיב מעשה קיחה בקידושין, כיוון וחליפין הם מעין כסף כשיש בהם ש"פ (אף אי קניין חליפין אינו מדין קניין כסף, כלפי דין מעשה קיחה

שאינן זה בכלל קניין כסף). לריטב"א ולרמב"ן הו"א כל קניין חליפין, דמה כסף שמחליף בו הקרקע וקונה אף בחליפין מחליף וקונה¹⁶, א"נ¹⁷ לפי שהכתוב החשיבו כסף. ועונה הגמ' שכיוון שחליפין איתנהו בפחות מש"פ וקניין כסף לא - אינם אותו קניין (וא"כ חליפין הוי אב בפנ"ע).

וביאר בקובץ שיעורים (ט) דאף שהמקשן נמי הוה ידע שחליפין מהני בפחות מש"פ, מ"מ קסבר דאף דלא בעי ש"פ, בעי למהוי ממון (ולכן לא מהני באיסורי הנאה נב"מ מז:): וש"מ יש צורך בדבר חשוב דומיא דקניין כסף¹⁸, ועל זה דחתה הגמ' שכיוון שמהני בפחות מש"פ מה שאין כן בקניין כסף אינם אותו קניין.

הקושי בשיטתם, כפי שכתב הרשב"א, הוא לשון הגמ'¹⁹ "ואישה בפחות מש"פ לא מקניא", דהא לאו בקניין האישה עסקינן, כי אם בהשוואת קניין כסף לקניין חליפין והיה צריך לאמר למשל 'ולאו בכלל כסף הוא'.

ה. שיטת הרמב"ם

בסוגיית מתנה על מנת להחזיר (ו): פסק הרמב"ם²⁰ (ה, כד) שהנותן לאשה כסף קידושין במתנה ע"מ להחזיר - אינה מקודשת "שהרי לא נהנית ולא הגיע לידה כלום".

ע"פ דבריו עולה מהטעם שניתן לכך בגמ' "לפי שאין אישה נקנית בחליפין" -

בקידושין נימא דכיוון ואיכא נתינת ממון הוי מעין קניין כסף הוי בכלל הילפותא משדה עפרון דמיקרי קיחה) הו"א דחשיבי מעשה קיחה. ומשני דכיוון ואיתנהו בפחות מש"פ - אלמא לא הכסף שבו קונה (אף כשיש פרוטה) אלא עצם הכלי וא"כ לא הוי בכלל קיחה דקידושין. לפ"ז מובן הקושי של תוס' משטר בביאור הו"א דגמ', שהרי אף דשטר לא מטעם כסף, את הדין שקניין שטר להוי מעשה קיחה באישה אפשר ללמוד משדה עפרון, אלא שצריך גם מעשה קניין וא"כ נימא שכשיש בו ש"פ ואיכא נתינת כסף הוי כעין כסף דקרא ומקרי מעשה קיחה. וכן מובנת גרסתם (מה שהקשה הרשב"א, שאם עיקר התירוץ הוא שחליפין לא מדין כסף - מדוע הצריך להוסיף 'ואישה בפחות מש"פ לא מקניא נפשה'). שעיקר התירוץ הוא דכיוון וחליפין איתנהו בפחות מש"פ א"כ אין הקניין נעשה ע"י הכסף שבו ואישה לא מקנה עצמה במעשה קניין שאין בו כסף. אולם עדיין קשה, דמלשון תוס' "ואם כן אינם מטעם כסף אלא קניין אחר הוא" משמע דהמקשן סבר שחליפין הוו מדין כסף ולמסקנה לא, רצ"ע.

16 רמב"ן וריטב"א.

17 רשב"א בתשובה ח"ד סימן רב.

18 כעין סברת הר"ן בשיטת רש"י עיי"ש.

19 אף אי לא גרסינן "נפשה", כדברי תוס'.

20 ואויל לשיטתו בקידושין דבעי הנאה, עי' אור שמח (אישות ה, כד) שהאריך בדבר ואכמ"ל.

שמהטעם שאינה נקנית בחליפין אינה נקנית במתנה על מנת להחזיר, והיינו לפי שאין לה הנאה ש"פ²¹.

משום כך כתב האבני מילואים (כט סק"ב) שהני מילי בסתם חליפין, דקיי"ל דהדר סודר למריה ואם הקונה תופס - לא מתפיס. אבל אם המקדש נותן לה את הסודר לגמרי, ודאי היא נהנית ממנו, ואם כן באופן עקרוני תהיה מקודשת מדאו, אלא דרבנן גזור אף על מקרה כזה שלא תהיה מקודשת, אטו חליפי סודר דהדר למריה (שאז אין לה הנאה), ומשום דסתם חליפין עומד להחזיר²².

העולה מהאמור לביאור דברי הגמ' בה אנו עסוקים:

תשובת הגמ' דכיוון ואיתנהו בפחות מש"פ ואישה בפחות מש"פ לא מקניא נפשה, היינו שאע"פ שהחפץ שנתן לה הוא ש"פ - כיוון ועומד להחזיר אין לה הנאה ש"פ ולא מקניא נפשה.

ו. סיכום

הגמ' מביאה מקור ממנו רצתה ללמוד שאישה תקנה בחליפין והמקור נדחה.

שני אופנים כיצד ללמד את הגו"ש:

1. רש"י נוקט שהגז"ש היא כללית מאוד לכל קנייני שדה שיועילו באישה (והגמ' נוקטת חליפין כדוגמא). למסקנה, הואיל ויש בכלל כן קניין שהוא גנאי לאישה - לא לומדים כלל את הגז"ש.

2. תוס' וסיעתם למדו שהגז"ש היא לשונית גרידא והגמ' רוצה ללמוד שגם חליפין יכללו ב"כסף" האמור בפס', דהו"א שחליפין הוי תולדה דכסף²³. למסקנה, הגש"ז נשארה באופן עקרוני, אך רק לקניין כסף, שהסיקה הגמ' שחליפין אב בפנ"ע הוא ואינו בכלל "כסף" דקרא.

מעין זה שיטת הרמב"ם, שהגש"ז נשארה אף למסקנה, ואכן מעיקר הדין המקורי חליפין קונים באישה היכא שהסודר נשאר אצלה, אך רבנן גזור לפי שבדר"כ הסודר חוזר לקונה ואין לאישה הנאה מכך שתקנה את עצמה עבורה.

21 וכך כתב הר"ן בדף ו בשיטת הרמב"ם.

22 רצין האבני מילואים שכן היא שיטת התוס' רי"ד בדף ו, שכשיש בחליפין ש"פ מקודשת מדאו' אלא רבנן גזור.

23 לתוס' חליפין יותר מש"פ. לשאר ראשונים אף פחות מש"פ - לרמב"ן ולריטב"א, מה כסף מחליף בו הקרקע וקונה אף חליפין מחליף וקונה, לרשב"א בתשובה, הכתוב החשיב חליפין כסף אף בפחות מש"פ.